

Virgil Nestorescu

ETIMOLOGIE SAU DILETANTISM?

Este firească dorința oamenilor de a afla cum s-au născut sau de unde au fost împrumutate cuvintele din limba pe care o vorbesc. O curiozitate legitimă și nevinovată, pe care pot să și-o satisfacă recurgând la ajutorul dicționarelor de specialitate. Lucrurile se schimbă atunci când se încearcă rezolvarea problemelor de loc simple ale etimologiei de către amatori lipsiți de resursele necesare unui asemenea demers. Practicarea acestei discipline lingvistice cere mult mai mult decât s-ar părea la prima vedere, mai ales dacă sunt propuse soluții etimologice noi și nu se cunosc (sau se resping) vechile explicații la care s-a ajuns, de regulă, după cercetări îndelungate. De aceea, acceptarea unui nou etimon în aceste cazuri trebuie justificată într-un mod convingător, cu aparatul critic ce se cere într-o dezbatere științifică. Simpla enunțare a propunerii autorului, fără nicio urmă de argumentare, cum se procedează uneori în unele articole străine de cercetarea lingvistică adevărată, nu poate aduce servicii publicațiilor care le adăpostesc.

Acesta este cazul seriei de contribuții etimologice, așa-zise noi, care au apărut în cursul anului 2011 în mai multe numere ale săptămânalului *Cultura*, editat de Fundația Culturală Română. Publicate în rubrica *Cultura lingvistică*, cu subtitlul *Mărturia cuvintelor*, purtând toate semnătura lui Andrei Ionescu, cele 5 articole la care ne oprim au în vedere etimologiile unor cuvinte inserate în DEX (sau în alte dicționare nespecificate), cu care autorul nu este de acord.

În primul dintre ele, intitulat *Sigiliul creștin al Romei* (nr. 15/21 aprilie 2011), cititorilor li se aduce la cunoștință faptul că „vorbitorii limbii noastre din vechime (latina dunăreană, străromâna, limba perioadei «obscure» a istoriei neamului nostru) au păstrat până relativ târziu contactul cu latinitatea și cu lumea romanică apuseană”. Autorul presupune că „în biserică s-a folosit precumpănitor latina și apoi străromâna, foarte probabil până în secolul al XI-lea, când apar și unele formule liturgice slavone (judecând după conținut)”. Aceste „formule nelatine” se întâlnesc abia în secolul al XIV-lea, dar ele sunt „doar aparent ne-latine”, ceea ce domnia sa va încerca să demonstreze (împreună cu cititorii !), după ce își declară ferma convingere că „dăinuirea latinității în limba noastră a fost mult mai îndelungată decât se credea până acum câteva decenii și, prin amprenta creștină care o marchează, comunitatea noastră lingvistică este în mod esențial latină”. Este aproape înduioșătoare grija sa de a nu supăra preopinienții posibili atunci când declară că își propune să depisteze în limba română „o serie de *elemente lexicale latine nedezvăluite încă de cercetările etimologice anterioare*, cu care țin să precizez că nu vom intra

în polemică, ci într-un raport de colaborare”. Trebuie menționat în mod special faptul că domnia sa cercetează în mod special lexicul din scrieri religioase, deoarece „faptele de limbă de natură lexicală din domeniul vieții religioase și bisericești sporesc bagajul de latinitate a limbii române”.

În ce ne privește, nu dorim să colaborăm cu autorul, ci, dimpotrivă, să-i arătăm că nobilele sale intenții nu au șanse de realizare. Ne vom referi numai la rezultatele cercetărilor sale etimologice întreprinse cu scopul de a dovedi „latinitatea limbii române, adăugându-i noi elemente lexicale atribuibile latinei”.

Obiectul principal al serialului etimologic supus analizei noastre este DEX-ul, care, potrivit numelui său, rămâne un dicționar explicativ foarte util, dar totodată și cu reale slăbiciuni pe plan etimologic, fapt semnalat în mai multe rânduri de către specialiști. Din capul locului trebuie spus că informația autorului este lacunară, deoarece nu ține seama în cercetarea pe care o întreprinde de existența, între altele, a **Dicționarului limbii române** (DLR), lucrare lexicografică fundamentală, continuare a vechiului **Dicționar al Academiei** (DA). Absența datelor cuprinse în acesta l-ar fi scutit pe autor de erorile pe care le vom semnala în cele ce urmează.

După ce se consumă mult spațiu cu citate din texte biblice, în română și latină, al căror scop nu este de la început foarte clar, se ajunge în sfârșit la cuvântul ce va fi analizat, anume la adj. **sterp**, tratat cu etimologie necunoscută în DEX. Pentru a-i afla originea, autorul pornește de la opoziția ce se poate face între lat. *virtus* „vârtute” și *stultitia* „prostie, nebunie”, punându-și întrebarea „dacă nu cumva și *stultitia* a lăsat vreo urmă în limba română”. Răspunsul vine imediat: „Sub raport deopotrivă fonetic și semantic ne-am putea gândi la verbul *a stîrpi*, derivat din *sterp*...”. Deși nu este respectat niciun criteriu care ar putea justifica înrudirea dintre lat. *stultus* și rom. *sterp*, autorul afirmă cu seninătate „că suntem perfect îndreptățiți să presupunem că amândouă cuvintele românești [**sterp** și **stîrpi**] provin din latinul *stultus*, încadrându-se fără dificultate în normele evoluției fonetice și semantice”. Care sunt aceste norme semantice, și ce procese fonetice au dus la transformarea lat. *stultus* în *sterp*, care pot susține o asemenea afirmație, nu aflăm din textul zgârcit al acestei „cercetări”. Eludându-se legile fonetice și principiul concordanței semantice, ni se oferă cu toată seriozitatea un alt „argument”: „Schimbarea spectaculoasă a sensului se poate explica în cadrul opoziției fundamentale dintre concepția lumii antice precreeștine („înțelepciunea lumii acesteia”) și noul mesaj de credință propovăduit de Apostolul Pavel în numele Mântuitorului”. Spre convingerea cititorului, această demonstrație originală se încheie cu explicarea inutilă a expresiei *a stîrpi din rădăcină*, legată și ea de matca latină, anume de lat. *stirpitis*, dar fără a se indica ce raport real are cu etimologia lui *sterp*.

Oamenii de știință au avut însă cu totul alte păreri cu privire la etimologia lui **sterp**. Al. Rosetti, pe care autorul îl citează de mai multe ori, nu crede că **sterp** provine din latină, în acest caz fiind necesară admiterea unui îndoielnic **extirpus*

(ILR, p.232), I. I. Rusu îl consideră element lexical preroman, având corespondent alb. **shterpë** „idem” (v. Elemente, p. 91; Obârșia tracică, p. 53), Gr. Brîncuș, mai prudent, îl trece în lista elementelor autohtone nesigure, cu referire la același alb. **shterpë** (v. Studii, p. 174), iar DLR adoptă formula „cf. alb. **shterpë**”, care satisface pe deplin cerințele unei etimologii corecte. Aceste puncte de vedere, dacă i-au fost cunoscute autorului, ar fi trebuit să fie combătute corect, așa cum se practică în orice luptă de idei.

În următorul articol (nr. 20, mai 2011) cad victimă alte două cuvinte, a căror „evoluție semantică se explică în anumite contexte ale latinei biblice”: **a linchi** și **bobârnac**. Verbul **a linchi**, definit în DEX prin „A mânca un aliment lichid, lingându-l (și făcând un zgomot caracteristic cu limba). A mânca fără poftă, în silă, abia atingînd mîncarea”, este explicat ca formație onomatopeică. Nefiind de acord cu soluția etimologică „origine onomatopeică”, des aplicată și altor cuvinte din DEX sau din alte dicționare, autorul încearcă să găsească o nouă explicație. Evident prin latină, căci textele religioase, care conțin prețioase informații încă nedescoperite, nu au fost, după părerea sa, bine exploatate de către lingviști. Etimonul propus este lat. **derelinquo**, - **ere** „a părăsi, a lăsa”. Dar „nu sensul propriu al verbului s-a transmis în limba română pe calea Bibliei”, precizează autorul, care își începe exercițiul etimologic cu nu mai puțin de 13 citate din Sf. Scriptură în text românesc și apoi de unul în limba latină. Sensul menționat ar fi totuși cheia etimologiei cu pricina.

Autorul nu se simte obligat să explice logic transformările suferite de lat. **derelinquo** pentru a ajunge la rom. **linchi**. În ce privește diferența semantică se mulțumește doar să afirme: „Sensul la care poate ajunge *derelinquere* în acest context [„să-ți lași prânzul tău”] este tocmai acela exprimat de verbul românesc **a linchi**: *a mânca fără poftă, în silă, abia atingînd mîncarea*”. Problemele de ordin fonetic sunt și mai simple: „E foarte probabil ca... prima parte a cuvântului [**dere**] să fi fost simțită ca un prefix compus”.

Din păcate, și în acest caz autorul omite în mod deliberat informațiile cuprinse în alte dicționare. Astfel, în DA **linchi** figurează ca variantă fonetică regională, rezultată prin palatalizare, a verbului **limpi** cu sensurile: „1. (Mai ales despre câini și pisici) A mânca sau a bea sorbind cu limba, a licăi, a lăpăi. 2. A lingări, a-și satisface (pe ascuns) pofta de a gusta sau a mânca ceva”. Ca să-i satisfacem autorului curiozitatea, îi oferim pentru primul sens și un citat din Biblie (1688), ce se găsește tot în DA: „Tot acela ce *va limpi* cu limba a lui dentru apă, în ce chip ar *limpi* câinele...”. În ciuda autorului, este considerat cuvânt onomatopeic, pentru că și în alte limbi (chiar neromanice) există forme similare: fr. *lamper* și *laper*, cat. *llepar*, engl. *lappian*, flamand *lappen*. A se vedea același tratament al lui **linchi** și în MDA, lucrare lexicografică recent apărută.

Celălalt cuvânt, **bobârnac**, cu etimologie „obscură” în DEX, se bucură de o rezolvare etimologică originală. Neavând habar de fonetica limbii române, mai ales

de cea istorică, autorul presupune că **bobârnac** este urmașul „cuvântului folosit frecvent în perioada creștină, și anume lat. **gubernac(u)lum**, **-i**, care înseamnă „cârma unei corăbii și, prin extensie, cîrmuire, guvernare...”. Dacă aspectul fonetic este lămurit cu nonșalanță, *prin asimilație fonetică*, termen vag care nu spune nimic, în schimb cu privire la cel semantic discuția este mai laborioasă. Citând definiția dată lui *bobârnac*, autorul greșește fundamental când afirmă că „figurează în DEX cu un înțeles *degradat* față de cel vechi”, dar nu spune că de fapt acesta este un sens figurat, o dezvoltare târzie a celui principal de „lovitură dată peste nas peste ureche etc.”, cum este tratat în toate dicționarele importante ale limbii române (cf. DA, MDA). Ar fi vorba deci de un sens vechi, pe care nu l-a știut nimeni până acum, când se propune pentru prima oară originea sa din latină. Nu ne putem abține să arătăm în ce stil este exprimată această necunoscută aventură semantică a bietului *bobârnac*: „Evoluția sensului nu prezintă greutăți insurmontabile. Faptul că azi **bobârnacul** a ajuns să însemne o înșepătură răutăcioasă nu exclude posibilitatea de a fi cunoscut cândva sensul intermediar de imbold, de îmboldire stimulative, de impulsione, de stabilire a direcției de deplasare a corăbiei, de cîrmuire sau de ținere a cârmei”.

În continuare, asistăm la un veritabil delir etimologic, când se încearcă să fie dovedită înrudirea „la fel de probabilă” dintre **bobârnac** și **cârmă**, întemeiată pe faptul că substantivul **cârmă** provine tot din latină, adică din **gubernum**, și nu din slavonul **kruma**, cum figurează în DEX. În primul rând, **cârmă** nu provine din slavonă (termen pentru care autorul ar fi găsit lămuriri în *Enciclopedia limbii române*, p. 526–527), ci din slava veche (notat în DEX prin sl. *krŭma*). În al doilea rând, dovada furnizată de autor este, fonetic și semantic, o greșeală foarte gravă: „În slavonă, *kruma ar fi putut veni, desigur, și din greacă, din verbul kivernao, cu același înțeles. Dar mai probabil e ca slavii să-l fi luat direct din străromâna vlahilor, (ascultând, fonetic, de legea silabelor deschise), cu care au luat contact imediat după apariția lor în spațiul balcanic. În română, însă, e mult mai plauzibil să fi venit din latină, fără să fi fost nevoie de târziul intermediar slavon kruma*”.

Îi recomandăm autorului să recitească lucrările de lingvistică generală și în special pe cele de slavistică, deoarece între altele va afla că așa-zisul „slavon *kruma*”, iarăși confundat cu v. sl. *крѣма*, are corespondente în mai multe limbi slave moderne (cf. sb. *krma*, bg. *кѣрма*, slovac *krma*, rus. *корма*), iar toate acestea sunt moștenite din slava comună (dinainte de apariția scrierii), din forma reconstruită **kьrma* (v. Berneker, SEW I p. 668). Ideea că rom. **cârmă** a fost împrumutat de slavi, și nu invers, este o dovadă de crasă incompetență, iar ilustrarea acestei aserțiuni printr-o fotografie ce reprezintă o *cârmă de corabie* este un mijloc ieftin de almanah, de propagandă vizuală, inadecvat într-o dezbatere ce pretinde a fi științifică.

Aceleași metode de lucru sunt folosite și în analiza verbelor **a porni** și **a zgândări** (nr. 28, 21 iulie 2011). Nenumărate citate din Biblie, cu rol de martorie cheie ce nu pot fi combătuți, preced etimologiile promise în titlu. Pornind de la ideea falsă că verbul **porni** nu este de origine „slavonă”, autorul se ocupă numai de sensul său învechit și dialectal „a face dragoste”, care ar proveni nici mai mult, nici mai puțin, din lat. **fornico** „a curvășări, a se prostitua”, sens curent în „latina creștină”. Cum se justifică transformările fonetice presupuse în acest caz, sau cum se explică celelalte înțelesuri ale lui **porni** sunt fenomene care nu trezesc interesul autorului. Cititorului nu-i rămâne decât să creadă ce i se recomandă a fi adevărat, fără să-și pună întrebări, mai ales că este vorba de „filoane biblice”, folosite, ne pare rău să constatăm, nu numai ca izvor credibil de documentare, dar și ca o pavăză nevăzută a etimologiilor formulate.

Ne facem datoria să-i comunicăm autorului că **porni** este în mod absolut sigur împrumutat din slava veche (nu slavonă!), adică din **pori nōti**, cum se spune de altfel, fără excepție, în toate dicționarele limbii române, pe care este inutil să le amintim aici. Era obligatoriu ca această etimologie unanim acceptată să fie combătută cu mijloace științifice, nu prin formularea unei simple păreri personale, izvorâte din necunoaștere și din dorința de a fi original cu orice preț. Iar dacă pe autor l-a intrigat cumva etimonul prin forma sa fonetică, adăugăm că sunt și alte verbe de conj. a 4-a provenind tot din verbe vechi slave cu terminația la infinitiv **-onti** (**-anti**): *îndrăzni* (*în*+ *înv. drăzni*< *dranzonti*), *plesni*, *poticni*, *răcni*, *răstigni*.

Și în cazul lui **zgândări**, lăsat în DEX fără etimologie, dl. Andrei Ionescu își pune la lucru talentul de improvizator. În comentariile pe care ni le servește pe marginea textelor religioase, citate și aici din belșug, ne sugerează ideea că **zgândări** este sinonim cu **scandaliza**, ceea ce este suficient pentru a le pune în legătură. Atât și nimic mai mult. Dar cum s-a ajuns de la lat. medieval **scandalizo** la **zgândări**, ce procese fonetice și semantice au avut loc, astfel ca să se justifice această etimologie năzdrăvană (deși îi putem spune chiar *scandaloasă*), rămâne un mister pe care autorul nu se încumetă să-l dezlege. Aceeași rețetă etimologică, în care nu se dau explicațiile necesare consumatorului de „cultură lingvistică”, dornic să mai afle câte ceva din tainele limbii române.

În nr. 28, 9 iunie 2011 alte două verbe sunt supuse cercetării, potrivit desigur acelorași canoane. Verbul **a se cărăbăni**, explicat în DEX prin tc. *cek arabayi* „trage-ți căruța”, sub influența lui *a* (*a se*) *căra*, cu o etimologie „orientală” în care autorul nu crede, este pus pe același plan cu **a (se) căra**, din cauză că între ele există asemănări semantice. Acest motiv i-ar da dreptate să le găsească un etimon comun, deoarece pe de altă parte îl nemulțumește explicația din DEX dată lui *a căra* prin „ipoteticul lat. **carrare*”. Cum era de așteptat, noua explicație pe care o propune, tot fără să aducă argumentele de rigoare, este tot prin latină, anume *quaero*, *-ere* „a căuta”. Desigur, nu contează că prin inventarea acestui așa-zis etimon

se lasă nerezolvate importante probleme fonetice și semantice, iar prin admiterea sa ar trebui acceptată și ideea că a putut da naștere la două verbe românești atât de îndepărtate fonetic.

Această siluire a adevărului nu merită multă discuție. Neștiind istoria limbii, neavând elementare cunoștințe de lexicografie, autorul comite chiar de la început o mare greșeală, alăturând pe plan etimologic două cuvinte cu o istorie proprie, apărute în limba română în perioade diferite. Dacă ne referim la adevărata etimologie a celor două verbe, nu este nimic de reținut din propunerile infantile făcute de Domnia Sa. Etimologia dată curent în toate dicționarele limbii române verbului **a (se) căra** nu poate fi pusă la îndoială. La rândul lui *a (se) cărăbăni*, cuvânt împrumutat târziu, beneficiază de o explicație indubitabilă, care a fost de curând reluată după DEX, corectată și întregită cu importante date noi: *cărăbăni* (prima atestare în 1819), provine din tc. [çe]k **arabani** „șterge-o!, întinde-o!, cară-te! (literal: „trage-ți căruța!”) de unde, prin deglutinarea secvenței *çe-*, interpretată drept pronumele relativ-interogativ *ce*, s-a format sensul (pop., fam.) „a o șterge, a pleca repede, a o întinde, a se căra” (Suciu, p. 179–180).

Ultimul articol (nr. 34, 1 septembrie 2011) cuprinde, sub titlul *Izvoarele limbii române*, un anunț privind conținutul viitorului ciclu de etimologii aflat în pregătirea autorului, după ce va fi părăsit domeniul latinismelor care i-au dat speranța că a reușit „să sporească conștiința latinității, prin prezentarea unor evoluții semantice nu o dată surprinzătoare”. Noul teritoriu al cercetărilor sale va fi „primul superstrat al limbii române... și anume cel germanic vechi”, deși lingviștii se îndoiesc că în limba română pot fi găsite împrumuturi de la vechile populații germanice (Rosetti, ILR p. 239–243).

Încheierea acestui articol programatic merită toată atenția: „După această sumară jalonare a terenului pe care vom păși în continuare, și după precizarea privitoare la izvoarele principale ale limbii noastre: cel latin și cel moeso-gotic, îndeosebi în filioanele lor biblice, îmi exprim speranța că în curând se va vedea limpede că întreaga viață a comunității noastre **atârână** (din lat. *aeterno*) de cele veșnice, că e **întocmită** (din lat. *dogma*), sau **alcătuită** (din moeso-gotică: *alhs* = templu și *taujan* = a face) în cel mai profund spirit creștin”. Dintr-un singur foc sunt rezolvate foarte economic trei etimologii: fără citate copios luate din textele biblice, fără vreo referire la DEX, calul de bătaie al autorului, fără comentarii ajutătoare. Și aici informațiile din orice dicționar al limbii române se opun viziunilor „științifice” ale lui Andrei Ionescu: **a atârna** este format pe teren românesc din *a+ târn* (DA, DEX, MDA) și nu are nevoie de etimonul latin *aeterno*, care nu face altceva decât să provoace haz; vb. **întocmi** nu are nicio legătură cu lat. *dogma*, ci este o formație românească din *în + tocmi* (< v. sl. **tъkъmъ ti**, Rosetti, ILR, p. 316, DEX; cf. DA, s.v. *întocmi*); vb. **alcătui** provine din magh. *alkotni*, cu sens identic (DA, DEX, MDA), iar primitiva soluție născocită de autor ține, în cel mai bun caz, de domeniul fantasticului.

Asemenea producțiuni filologice ne amintesc vechi manifestări de purism latinizant care au mai fost înregistrate în istoria lingvisticii românești. Sperăm că răbufnirea lor recentă, întrupată în aceste etimologii cu falsă alură științifică, va fi dată repede uitării, rămânând doar ca un trist exemplu al diletantismului agresiv în cercetările consacrate etimologiei cuvintelor limbii române.

BIBLIOGRAFIE

- Berneker, SEW = E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg, 1908–1914.
 Brîncuș, Studii = Gr. Brîncuș, *Studii de istorie a limbii române* (I), București, Editura Academiei, 2007.
 DA = *Dicționarul limbii române*, publicat de Academia Română, *A-De și F-Lojniță*, 1913–1949.
 DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române* (DLR). Serie nouă, București, 1965.
 Enciclopedia = *Enciclopedia limbii române*, coord.: Marius Sala, Univers Enciclopedic, București, 2001.
 MDA = *Micul dicționar academic*, coord. : Marius Sala, Ion Dănilă, Univers Enciclopedic, București, 2001–2003.
 Rusu, Elemente = *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, Editura Academiei, București, 1970.
 Rusu, Obârșia = *Obârșia tracică a românilor și albanezilor*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1995.
 Rosetti, ILR = Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române*, Editura pentru Literatură, București, 1968.
 Suciu, Influența = Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române. II Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, Editura Academiei Române, București, 2010.

ÉTYMOLOGIE OU DILETTANTISME?

(Résumé)

L'article se propose de commenter quelques étymologies publiées dans les pages d'un hebdomadaire roumain de profil culturel.

Cuvinte-cheie: etimologie, *sterp*, *linchi*, *bobârnac*, *cârmă*, *a porni*, *a zgândări*, *a (se) cărăbăni*, *a (se) căra*, *a alcătui*, *a atârna*, *a întocmi*.

Mots clés: étymologie, *sterp* „stérile, aride”, *linchi* „laper; lamper”, *bobârnac* „chiquenaude”, *cârmă* „gouvernail”, *a porni* „partir; démarer”, *a zgândări* „attiser”, *a (se) cărăbăni* „décamper; porter”, *a (se) căra* „charrier”, *a alcătui* „faire; composer”, *a atârna* „suspendre; dépendre”, *a întocmi* „élaborer; dresser”.

București, B-dul Al. Obregia nr. 24